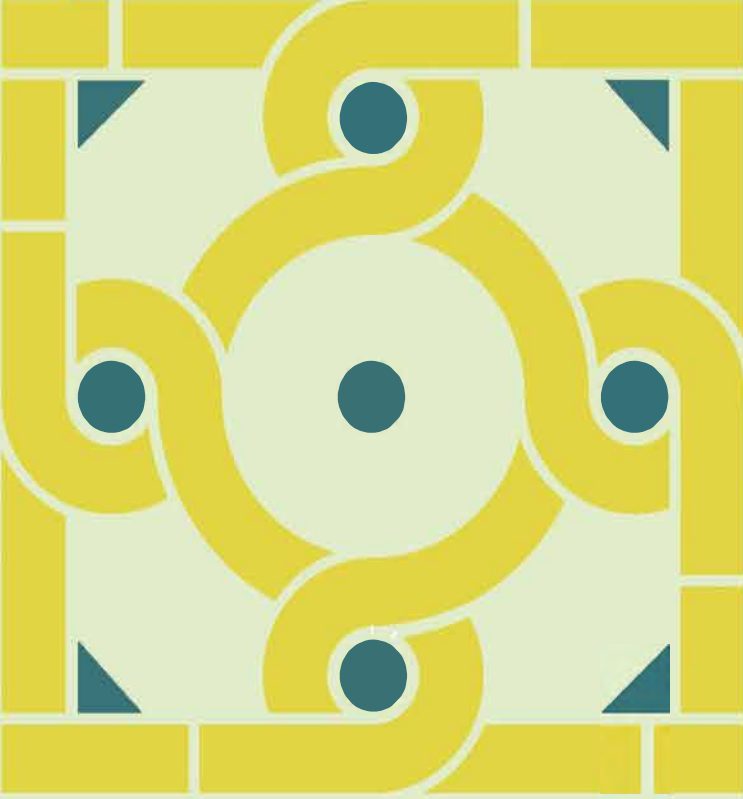

26. Orta Çağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Bildiri Kitabı

**ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ
BAŞKANLIĞI**

T.C.

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu

Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayını: 638

Bilimsel Toplantılar Dizisi: 215

ISBN: 978-975-17-5730-2

**26. ORTA ÇAĞ VE TÜRK DÖNEMİ KAZILARI VE SANAT
TARİHİ ARAŞTIRMALARI BİLDİRİ KİTABI**

© Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı - 2024

E-Yayın

Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı

Ziyabey Cad. No:19 Balgat-Çankaya/ANKARA

Tel: 0.312 284 34 18 • Belgegeçer: 0312 284 34 65

www.akmb.gov.tr

Editör: Prof. Dr. Candan ÜLKÜ ♦ Dr. Halil ELEMANA

Grafik Tasarım: Mert SARIYILDIZ

ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ AYDIN SAYILI KÜTÜPHANESİ KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI

26. Orta Çağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Bildiri Kitabı (26. :
2022 : Mersin, Türkiye)

26. Orta Çağ ve Türk dönemi kazıları ve sanat tarihi araştırmaları kitabı / hazırlayan: Candan
Ülkü. — 1. Baskı. — Ankara : Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, 2024.

1834 sayfa : fotoğraf, şekil, harita ; 24 cm .— (AKDITYK Atatürk Kültür Merkezi Yayını ; 638 .
Bilimsel Toplantılar; 215)

Bibliyografik bilgi içerir.

ISBN: 978-975-17-5730-2

1. KAZILAR (ARKEOLOJİ) -- TÜRKİYE -- KONGRELER

2. SANAT TARİHİ -- TÜRKİYE -- KONGRELER

3. TÜRKİYE – ESKİ ESERLER -- KONGRELER

4. TÜRKİYE -- ARKEOLOJİK KAZILAR -- KONGRELER

5. ARKEOLOJİ -- TÜRKİYE -- KONGRELER

I. Ülkü, Candan II.ea. III.dizi

930.109561

Uluslararası Yayınevi

Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı 1983 yılında kurulmuş olup 40 yıldır uluslararası düzeyde faaliyet göstermektedir. “Tanınmış Uluslararası Yayınevi” kategorisinde yer alan AKM; yayımladığı özgün bilimsel kitaplar, çeviri eserler (Almanca, Çince, Fransızca, İngilizce, Rusça vd.) ve bilimsel süreli yayınlar ile çalışmalarını ulusal ve uluslararası alanlarda yürütmeye devam etmektedir.

AKM tarafından yayımlanan eserler, Yükseköğretim Kurulunca tanınan yükseköğretim kurumlarının kataloglarında yer almakta; dünyanın en geniş çevrim içi kamu erişim kataloğu olan Worldcat.org’ da dizinlenmektedir.

Yayınlarımızla ilgili ayrıntılı bilgiye akmb.gov.tr adresinden ulaşılabilir.

İZNİK ORHAN İMARETİ CAMİİ'NDE 2022 YILI ÇALIŞMALARI

Ahmet Vefa ÇOBANOĞLU¹ ♦ Ayşe DENKNALBANT ÇOBANOĞLU²
Ahmet TÜRKMENOĞLU³

Özet

İznik'te sur dışında Yenişehir Kapısı yakınında yer alan Orhan İmareti Camii'ne ve hamama ait kalıntılar günümüze ulaşmıştır. İki ayrı alan üzerinde bulunan yapılardan cami güneyde, hamam ise bundan yaklaşık 200 m. kadar kuzeyde inşa edilmiştir. 1963 ve 1964 yıllarında Prof. Dr. Oktay Aslanapa başkanlığında yapılan kazı çalışmaları ile taş ve tuğla ile almalı örgülü duvarlara sahip yapının tabhaneli/zaviyeli olarak tanımlanan tipte bir plan gösterdiği tespit edilmiştir. Kazıda birkaç parça halinde bulunan ve birleştirilerek müzeye teslim edilen taş kitabe H.735 (M.1334-1335) olarak yapının inşa tarihini vermektedir. Ayrıca duvarlardaki izlerden ve dökülmüş halde bulunan yeşil ve firuze çini parçalarından caminin içinin vaktiyle altıgen çinilerle kaplanmış olduğu anlaşılmıştır.

Yakın zamana kadar özel mülkiyette olan ve etrafı zeytin ağaçları ile çevrelenmiş bir alan içinde bulunan caminin temel kalıntıları 55 yılı aşan süre zarfında ilgisizlik, bakımsızlık ve insan eli ile yapılan müdahalelerden dolayı tekrar içerisi toprakla dolmuş, etrafı taş, toprak ve çalılarla kapanmıştı. İznik Belediyesi tarafından etrafı kamulaştırılarak yolla bağlantısı sağlanan yapıda 2022 Nisan-Mayıs-Haziran aylarında İznik Müzesi denetiminde bir temizlik çalışması gerçekleştirilmiştir.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, avefacob@istanbul.edu.tr

² Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, aysednb@istanbul.edu.tr

³ Arkeolog, İznik Müze Müdürü, ahturkmenoglu@hotmail.com

Daha önce Prof. Dr. Oktay Aslanapa zamanında yapılan tespitlerin yanı sıra, bu çalışmada özellikle dış duvarların açığa çıkarılması gerçekleştirilmiştir. Farklı noktalarda açılan sondajlarla da yapının temel durumu izlenmeye çalışılmıştır. Yapıda çok sayıda iri blok taşlardan oluşan devşirme malzemenin kullanıldığı görülmüştür. Son cemaat yerinde yıkılan revakların kemer izleri, devrilen sütunlar, revakların arasındaki mermer şebekelere ait parçalar, yoğun miktarda döşeme tuğlası, kapı ve pencerelere ait olabilecek silmeli mimari parçalar, yeşil sırlı altıgen çiniler bu çalışma esnasında tespit edilmiştir.

İzlenebildiği kadarıyla duvarlarındaki kireç harcının bağlayıcılığı ortadan kalkmış ve duvarları neredeyse temel seviyesine inmiş olan yapı hızla yok olmak üzeredir. Mevcut durumun tespiti, yapının varlığını koruyarak gelecek kuşaklara aktarılması önem arz etmektedir. Bu amaçla bildiride yapıda 2022 çalışmasında elde edilen veriler üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: İznik, Erken Osmanlı Mimarisi, Orhan İmaretî Camii, Tabhaneli Cami/Zaviye

WORKS OF 2022 IN İZNİK ORHAN İMARET MOSQUE

Summary

The ruins of the Orhan Imaret Mosque and the bath, located outside the city wall in İznik, near the Yenişehir Gate, have survived to the present day. Among the structures located on two separate areas, the mosque was built in the south, and the bath was built approximately 200 m. to the north. With the excavations carried out in 1963 and 1964 under the direction of Prof. Dr. Oktay Aslanapa, it was determined that the building, which has walls alternated with stone and brick, showed a plan of the type defined as a tabhane / zawiyah. The stone inscription found in several pieces during the excavation and delivered to the museum gives the construction date of the building as H. 735 (M. 1334-1335). In addition, it was understood from the traces on the walls and the pieces of the green and turquoise tiles on the ground that the interior of the mosque was once covered with hexagonal tiles.

The main ruins of the mosque, which was in private ownership until recently and was surrounded by olive trees, was filled with soil again and surrounded by stones, soil and bushes due to apathy, neglect and human interventions over a period of more than 55 years. A cleaning work was carried out under the supervision of the Iznik Museum in April-May-June 2022 in the building, whose surroundings were expropriated and connected to the road by the Iznik Municipality.

In addition to the determinations made in the time of Prof. Dr. Oktay Aslanapa, in this study, especially the outer walls were exposed. The foundation of the building was tried to be detected with the soundings dug at different points. It has been observed that spolia material consisting of many large blocks of stones was used in the building. Arch traces of the collapsed porticos in the narthex, collapsed columns, marble fragments, a large amount of floor bricks, architectural pieces that may belong to doors and windows, and green glazed hexagonal tiles were identified during this study.

As far as can be seen, the binding of the lime mortar on its walls has disappeared and the building, whose walls are almost at the level of

the foundation, is about to disappear rapidly. It is important to determine the current situation and to transfer the structure to future generations by preserving its existence. For this purpose, the paper will focus on the data obtained in the 2022 study on the structure.

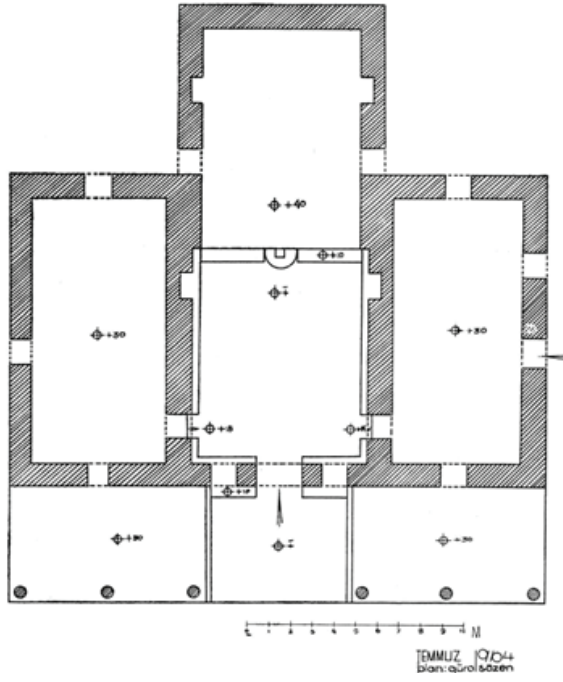
Key Words: İznik, Early Ottoman Architecture, Orhan İmaret Mosque, Mosque with Tabhane/Zawiyah Building

Sultan Orhan İmareti / Camii, İznik İlçesi'nin güneyinde Yenişehir Kapısı dışında surla yaklaşık 400 metre kadar mesafede Bursa istikametine giden yolun solunda etrafı zeytin ağaçlarıyla çevrili bir bahçe içinde yer almaktadır. 29-L-II-D pafta, 142 ada, 60 parsel üzerinde bulunan yapı I. grup korunması gerekli taşınmaz kültür varlığı olarak tescillidir.

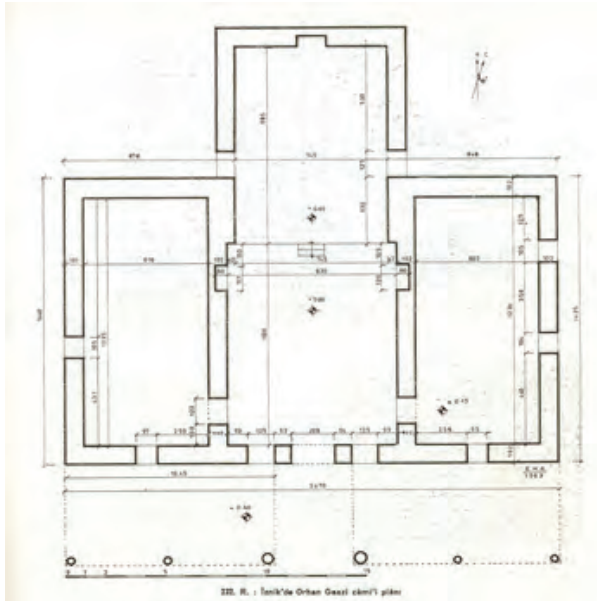
Caminin 200 metre kadar kuzeyinde yer alan ve Sultan Orhan Hama-mı olarak tanımlanmış olan yapı ile birlikte caminin bir külliye olarak düzenlenmiş olduğu, ayrıca günümüze ulaşamayan bir imaret (aşhane-mutfak) yapısının da bu külliyenin bünyesinde yer almış olabileceği tahmin edilmektedir.

1963 ve 1964 yıllarında Prof. Dr. Oktay Aslanapa başkanlığında yapılan kazı çalışmaları neticesinde ortaya çıkarılan yapının zaviyeli, tabhaneli, yan mekânlı, kanatlı, ters T planlı, çok fonksiyonlu gibi farklı adlandırmalarla tanımlanan şekilde bir plana sahip olduğu tespit edilmiştir. Yapıyı oluşturan mekânlar (sofa, cami bölümü ve tabhaneler) dikdörtgen planlıdır.

Oktay Aslanapa'nın yapmış olduğu kazılarda elde edilen veriler 1965 yılında yayınlanan makale ile ilim dünyasına tanıtılmıştır (O. Aslanapa 1965: 16-38). 1963 yılında yapıyı ziyaret eden Ekrem Hakkı Ayverdi'nin tespitleri de 1966 yılında yayınlanmıştır (E. H. Ayverdi 1966: 167-171). Bu yayınlara göre yapının moloz taş ve tuğlalarla (30 x 30 santim) almalı örgülü duvarları yaklaşık olarak 1.00 metre kalınlığındadır. Yalnızca cami bölümünde yan duvarların tabhanelerle ortak olan kısımları yaklaşık olarak 1.45 – 1.50 metre olup daha kalındır.

1- 1963-1964 kazıları sonrasında yapının planı (O. Aslanapa 1965)

2- E.H. Ayverdi tarafından hazırlanmış olan yapının planı (E. H. Ayverdi 1966)

Tamamen yıkılmış olan yapıda⁴ son cemaat yerine ait ikisi gri granit (55 santim çapında ve 4.20 ile 4.40 metre boyunda) dördü mermer sütun (39 santim çapında) olmak üzere toplamda altı sütun tespit edilmiştir⁵. Orta birime göre iki yanı yüksek olan son cemaat yerinin beş birimli olduğu anlaşılmıştır. Son cemaat yerinde, mihrap aksında olan kapının hemen iki yanında sofaya açılan birer pencereden başka, tabhanelere açılan birer pencere daha yer almıştır.

Dikine dikdörtgen planlı sofadan kuzey yöndeki köşelere yakın konumda birer kapı ile tabhanelere geçilmektedir. Yan duvarlarda ayrıca kible istikameti yönünde birer dikdörtgen planlı niş yer almıştır. Sofa mekânı geçişlerin yer aldığı açıklıklar dışında duvarların önünde mermer ile kaplandığı anlaşılan bir sekiyle çevrelenmiştir⁶. Zeminin horasan harç üzerinde mermer ile kaplı olduğu tespit edilmiştir⁷. Sofanın kible istikameti yönünde ve mihrap aksında altta yarım yuvarlak, üstte kareye yakın dikdörtgen şeklinde iki basamaktan sonra cami bölümüne ulaşılmaktadır.

Dikine dikdörtgen planlı cami mekânında iki yanda tabhane mekânlarının bitiminde birer pencere yer almıştır. Ayrıca yan duvarların yaklaşık orta kısımlarında dikdörtgen planlı birer niş bulunmaktadır. Kible duvarı hemen hemen döşeme seviyesine kadar yıkılmış olduğundan mihrap nişi tespit edilememiştir⁸. Döşeme horasan harç üzerinde 19 x 19 santim ölçülerinde kare tuğlalarla kaplıdır.

⁴ Evliya Çelebi 1314: III/7'de "Orhan Mescidi" olarak adlandırdığı yapının terk edildiğini belirtir. 19 yüzyılın sonunda yapıyı gören C. Goltz harabe halinde olduğunu yazmaktadır. Bkz. C. Goltz 1896: 432; 1941 yılı öncesinde yapıyı gören K. Otto-Dorn ise kalıntılarının görünemeyecek şekilde olduğundan bahsetmektedir. Bkz. K. Otto-Dorn 1941: 13-14.

⁵ E. H. Ayverdi 1966: I/168 ve O. Aslanapa 1965: 23'te altıncı sütunun biraz ileride tarla içerisinde tespit edildiğini belirtmiştir.

⁶ E. H. Ayverdi 1966: I/168'de bu sekiyi temel ampatmanı olarak değerlendirmiştir. Oysa sofanın kuzey duvarının batı ucunda yıkılan sekinin arkasında muntazam duvar örgüsü görülebilmektedir.

⁷ Ayverdi sofa mekânındaki bu mermer kaplı döşemenin "ince ve makina biçmesi olduğunu" ve sonraki aşamada önceki zeminden 40 santim kadar düşürülerek elde edilmiş olabileceğini, dolayısı ile de cami mekânı ile kot farkının 82 santime çıktığını belirtmektedir. Bkz. E. H. Ayverdi 1966: I/168.

⁸ Zemin seviyesinden biraz yukarıda olması gereken mihrap nişini Ayverdi eserinde dikdörtgen planlı olarak çizmiştir. Bkz. E. H. Ayverdi 1966: I/169.

Orta aksta duvar yüzeylerinin altıgen çinilerle kaplandığı yer yer tespit edilen çini ve harç izlerinden anlaşılmış, çinilerin yeşil ve firuze renklerde sırlanmış olduğu görülmüştür. Firuze renkteki çinilerin daha kaliteli ve 1 santim kalınlıkta, mat olan yeşil sırlı çinilerin ise 1.5 santim kalınlıkta oldukları tespit edilmiştir. Hamurları farklı olan çinilerden yeşil renkli olanların firuze renklilere göre biraz daha geç tarihte yapılmış olabileceği belirtilmektedir (O. Aslanapa 1965: 17).

Yapının duvarlarında tespit edilen bazı sıvaların kırmızı renkte olduğu, yer yer bazı sıvaların birkaç kat olarak uygulanmış olduğu, bir kısmının kırmızı aşı boyası ile dekore edildiği görülmüştür. Yapı içerisinde yüzeyleri baklavalı, geometrik ve bitkisel süslemeli alçı silmelere ait parçalar bulunmuştur⁹.

İki yanda yer alan tabhaneler dikine dikdörtgen planlıdır. Tabhaneler üç yönde birer pencere ile dışa açılmıştır¹⁰. Ayrıca batıdaki tabhanede dördüncü bir açıklık kapıya dönüştürülmüştür. Tabhane mekânları sofa bölümünden 30 santim yüksek olup zeminlerinin horasan harç üzerinde kare tuğlalarla kaplı olduğu anlaşılmaktadır.

Kazıda birkaç parça halinde (sol tarafı büyük oranda eksik) bulunan taş kitabe birleştirilerek müzeye teslim edilmiştir (Env. No: 505). Kitabedeki Sultan Orhan ibaresi ile kitabe sonunda yazı ile tarihi belirten beş (hamse) sayısı dikkate alınarak yapının Hicri 735 (Miladi 1334-1335) tarihinde inşa edilmiş olduğu yaygın olarak kabul edilmiştir¹¹.

Kitabe şöyledir:

*Emera hâzihi 'l-imârete 'ş-şerîfeti es-sultânü '(l-azam)
A'la a 'lâhü 'llâhü Sultân Orhân bin 'Osmân halleda 'llâhü
Mülkehü li 'l- hidmeti zeyne 'l-hâcci ve 'l-haremeyni Hâcî Pâ(şâ)
ve bereketihü ecerahüma 'llahü ecra 'l-muhsin(îne)
Rebiu 'l-evveli ve itmâmuhâ fi şehri şevvâli 'l-mübârek li seneti hamse*

⁹ E. H. Ayverdi 1966: I/168'de alçı süslemelerin mihrap çevresinde ve kapının çevresinde kullanılmış olabileceğini bunun da Papadopoulos'un tarifine uyduğunu belirtmektedir.

¹⁰ Ayverdi çizmiş olduğu planda tabhanelerin kible yönlerindeki duvarlarını penceresiz olarak ele alınmıştır. Bkz. E. H. Ayverdi 1966: I/169.

¹¹ O. Aslanapa 1965: 23-25'te yapının H. 735 (1334-1335) tarihinin isabetli olduğu görüşündedir. Buna mukabil E. H. Ayverdi 1966: I/168'de yapının Hicri 725 (Miladi 1324-1325) tarihli olmasının akla yakın olduğunu belirtmiştir.

Anlamı

Allah'ın yücelttiği, Osman oğlu Sultan Orhan -Allah onun mülkünü hizmet etmek için ebedi kılsın,- bu şerefli imaretin yaptırılmasını hacıların ve haremeynin süsü olan Hacı Paşa'ya emretti, Allah o ikisini en güzel mükâfatlarla mükâfatlandırınsın. Rebîu'l evvelde inşasına başlandı. İmaretin tamamlanması (yediyüz otuz) beş senesinin şevval ayındadır¹².

3- Bitki temizliği sonrasında yapının görünüşü (İznik Müzesi Arşivi 2022)

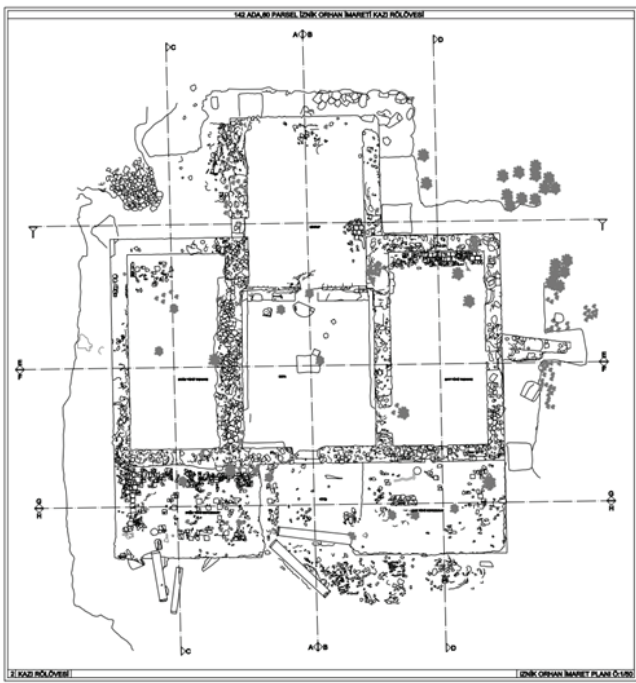

4- Hava fotoğrafında çalışma öncesi yapının görünüşü (İznik Müzesi Arşivi 2022)

¹² Kitabe için ayrıca bkz: A. Tüfekçioğlu 2001: 19-22.

5- Yapı ve etrafında açılan gözlem çukurları (İznik Müzesi Arşivi 2022)

6- Yapılan temizlik sonrası son ölçümlerle yapının rölövesi (Konak Mimarlık 2022)

* * *

2022 yılında yapılan temizlik çalışmalarında ortaya çıkan verilere göre yapının değerlendirilmesi:

Günümüzde etrafı zeytin ağaçları ile çevrelenmiş bir alan içinde bulunan caminin temel kalıntıları 58 yılı bulan zaman içerisinde ilgisizlik, bakımsızlık ve insan eli ile yapılan müdahalelerden dolayı zarar görmüş, etrafı taş, toprak ve çalılarla kapanmıştı.

Tamamen yok olma tehlikesiyle karşı karşıya olan yapıda mevcut durumun tespiti ve güncel rölövenin hazırlanabilmesi için 2022 yılı içerisinde İznik Müzesi Müdürlüğü kontrolünde temizlik çalışmaları yapılmıştır.

7- Son cemaat önünde yıkılmış kemer kalıntıları (İznik Müzesi Arşivi 2022)

08 Nisan 2022 tarihinde başlayan ve 05 Temmuz 2022 tarihine kadar devam eden bu çalışma sürecinde içten ve dıştan yapının duvarları görünür hale getirilmiş, hava fotoğraflarıyla da desteklenen belgeleme çalışmaları gerçekleştirilmiştir.

Bu temizlik çalışmasında mevcut duvar bakiyelerine ve döşemeye zarar vermeden yapının içinde ve duvarlarında çıkmış olan ağaç ve bitkiler titizlikle dikkatlice temizlenmiş, zamanla oluşan moloz kontrollü olarak alınmıştır. Yapıya ait olduğu dikkate alınarak moloz taş ve tuğlalar yapının yakınında istiflenmiştir.

Daha önce yapılmış olan kazıda bina içinden çıkan moloz dolgu yapının dış duvarları önüne dökülmüş, etrafı çoğunlukla zeytin ağaçları dikili arazinin işlenmesi esnasında toplanan taş ve tuğla benzeri molozların da buraya yığılmasından dolayı yapının duvarları zamanla dıştan tam olarak algılanamaz duruma gelmişti. Yapıda mekânları oluşturan duvarlar kısmen ayakta olmakla birlikte (yaklaşık 2.00 metre) yer yer döşeme kotuna yakın veya sıfır olacak şekilde yıkılmıştır. Yapının oturduğu arazinin kotu dikkate alınarak duvarların temel durumunun anlaşılabilmesi için özellikle doğu, batı ve güney yönde çepeçevre toprak seviyesi kontrollü olarak indirilmiştir. Rölöveye katkı sağlayacağı düşünülen yerlerde temelin detaylı durumu ve ulaştığı derinliğin anlaşılabilmesi için de dört tane gözlem çukuru açılmıştır.

Yapının doğu, batı ve güney yönlerinde duvarların dış tarafında gerçekleştirilen çalışmalar neticesinde yer yer duvarların temel seviyesine kadar izlenebilir olması sağlanmıştır. Çoğunlukla çeşitli şekillerde işlenmiş iri blok devşirme taşlar ve sütun parçalarının temelde ve temele yakın seviyelerde duvarlarda kullanıldığı görülmektedir. Mihrap duvarının sağ köşesi başta olmak üzere bazı kısımlarda ağaç köklerinin verdiği zararlar neticesinde yer yer duvar kaplamalarının patlayarak döküldüğü tespit edilmiştir. Yıkılmış olan kible duvarın temellerinde kullanılmış olan birçok devşirme malzemenin yanı sıra önde yıkılmış taşlar arasında yapıda devşirme olarak kullanıldığı anlaşılan iki adet kırık stel parçası tespit edilmiştir.

8- Son cemaat yerinde kullanıldığı anlaşılan ajurlu şebeke parçası
(A.V. Çobanoğlu 2022)

Yapının dışında batı yönünde tabhanenin duvarına hafif çarpık (tam dik olmayan) olarak birleşen bir duvarın varlığı tespit edilmiştir. Duvarın yapıya birleştiği yerde kuzey yönde yer alan açıklığın geçmişte kapı olarak düzenlenmiş olduğu belirtilmiştir¹³. Ayrıca bu yönde iri bir taş blok açığa çıkmıştır. Batıdaki tabhanenin güney duvarı önünde kitabeli bir mezar steli tespit edilmiştir. Doğu yöndeki tabhanenin güney doğu köşesinde açılan gözlem çukurunda iri taş bloklarla küçük kademelenmeler (yaklaşık 10'ar santim) yapılarak temel ampatmanlarının oluşturulduğu görülmüştür¹⁴. Ayrıca yapının güneyinde kible duvarının doğu köşesine yakın konumda, batı yöndeki tabhanenin güneyinde cami mekânı ile birleştiği köşede ve batı yönde son cemaat yerinin yapı ile birleştiği kısımda açılan gözlem çukurlarından devşirme olduğu anlaşılan iri taş blokların temelde kullanılmış oldukları tespit edilmiştir.

Kuzey yönde yapının son cemaat yerinin batıdaki sekisi önünde yapılan çalışmada yıkılmış olan tuğla kemerler, ajurlu ve geometrik kompozisyonlu mermer korkuluk parçaları tespit edilmiştir¹⁵. Böylelikle son cemaat yerinin dışarıya kemerlerle açılmış olduğu anlaşılmaktadır. Bu alanda kemeri oluşturan tuğla yığını arasında toprağa gömülü olan mermer bir babanın üst bölümü kısmen görülebilmektedir. Son cemaat yerinin orta kısmı önünde iki granit sütun, doğu yöndeki sekinin köşesi önünde ise iki mermer sütun devrilmiş olarak durmaktadır¹⁶. Bu sütunların altında Roma dönemine ait bir mezar stelinin bütüne yakın vaziyette durduğu anlaşılmaktadır.

¹³ O. Aslanapa 1965: 29'da burada yer alan açıklığın kapı olarak düzenlenmiş olduğunu belirtmiş, s. 31'deki planda da açıklık kapı olarak işlenmiştir.

¹⁴ Belirtilen kademelenme güney duvarında görülmektedir. Doğu yönde benzer kademelenme görülmemektedir.

¹⁵ Mermer korkuluk parçalarının geometrik kompozisyon ve işçilik olarak benzerleri Mahmud Çelebi Camii'nde ve Yeşil Cami'de bulunmaktadır.

¹⁶ O. Aslanapa 1965: 23'te son cemaat yerinde yıkılmış olarak beş sütun, biraz ileride tarla içinde altıncı sütunun bulunduğunu belirtmektedir. Ayrıca E. H. Ayverdi 1966: I/168'de biri daha kısa olmak üzere altı adet sütunun varlığını belirtmektedir. Bu durumda iki mermer sütunun bugün mevcut olmadığı anlaşılmaktadır.

9- Ajurlu şebekenin kenar parçası (A.V. Çobanoğlu 2022)

10- Son cemaat yeri genel (İznik Müzesi Arşivi 2022)

Son cemaat yerinde iki yanda yer alan sekilerin orta alana göre yaklaşık 45 – 50 santim yüksek oldukları, zeminlerin kare tuğlalarla kaplı olduğu kalan parçalardan anlaşılmaktadır¹⁷. Yapılan bu çalışma ile son cemaat yerinin sınırları tam olarak belirlenmiştir. Ortada mihrap aksında yer alan ve sofaya geçişi sağlayan kapı açıklığında yer alan yekpare taş seki ile bunun iç yönündeki mermer kaplama özgün konumunu muhafaza etmiştir. Vaktiyle tespit edilmiş olan kapının iki yanında yer alan ve sofaya açıldığı anlaşılan pencere açıklıkları duvarın üst kısımlarında zaman içinde oluşan yıpranmalar nedeniyle bugün için belirginliğini kaybetmiştir. Buna mukabil iki yanda yer alan ve tabhanelere açılan pencereler oldukça yıpranmış olmakla beraber belirginliğini muhafaza edebilmiştir.

11- Sofaya geçişi sağlayan kapı açıklığındaki eşik (A.V. Çobanoğlu 2022)

¹⁷ Özellikle son cemaat yerinde yayılmış olan nar ağaçlarının kökleri zemindeki tuğla kaplamasını büyük oranda tahrip etmiştir.

12- Sofa mekânı (İznik Müzesi Arşivi 2022)

Dikine dikkörtgen planlı sofa mekânında yapılan çalışmalarda vaktiyle zemini kapladığı bilinen mermer döşemeye rastlanmamıştır. Zaman içinde bu mermer kaplamanın yok olduğu anlaşılmaktadır. Alanın ortasında zeminde yapılan 5-10 santimlik bir incelemede bozulmuş olmakla beraber kireç harçlı sıkıştırılmış zeminin varlığı görülmüştür. Yan duvarların kuzey yönünde tabhanelere geçişi sağlayan kapı açıklıklarındaki basamaklar tahrip olmuşsa da açıklıkların varlığı belli olmaktadır. Aynı şekilde duvarların güney yönünde yer aldığı bilinen nişlerden batıdaki arka duvarı yıkılmış şekilde mevcudiyetini kısmen sürdürse de doğu yönündeki çöken duvar nedeniyle anlaşılamaz durumdadır¹⁸. Sofa mekânında kapı açıklıkları hariç duvar önlerinde yer alan sekinin kuzeydeki kapının batı yönünde artık mevcut olmadığı tespit edilmiştir. 1963 ve 1964 yıllarında yapılan çalışmalarda bu kısımda sekinin var olduğu fotoğraflarda izlenebilmekte ve O. Aslanapa'nın planında da işlenmiş olduğu görülmektedir. Sofanın güneydoğu köşesinde sekinin özgün mermer kaplaması çok az bir kısımda tespit edilmiştir. Sekinin diğer kısımlarda da aynı şekilde mermer kaplamalı olarak devam etmiş olacağı anlaşılmaktadır. Bu köşeye yakın konumda serbest halde bir adet mermer sütun kaidesi vardır. Cami yönündeki mermer seki de aynı şekilde özgündür ve yanlardaki seki ile küçük

¹⁸ E. H. Ayverdi 1966: I/169'da yer alan planda bu nişleri yaklaşık olarak genişlik 1.20, derinlik 0.60 metre olarak işlemiştir.

bir kot farkına sahiptir. Mihrap aksında yer aldığı bilinen basamaklardan yarım daire şeklindeki basamak, yerinden ayrılmış olmakla beraber yakın konumda varlığını muhafaza edebilmiştir. Koyu gri renkteki mermer basamağın sekiye saplanan düz yönünde görülen silmeler ve dendanlı dizi taşın devşirme olduğunu göstermektedir.

13- Sofa mekânında sekiler ve devşirme malzemeler (İznik Müzesi Arşivi 2022)

14- Basamak olarak kullanılan devşirme taşın arka tarafı
(A.V. Çobanoğlu 2022)

15- Cami mekânı (İznik Müzesi Arşivi 2022)

16- Cami mekânının batısında tespit edilen kare tuğla döşeme
(İznik Müzesi Arşivi 2022)

İki basamakla ulaşılan cami mekânı dikine dikdörtgen planlıdır. Kible yönündeki duvarı döşeme seviyesine kadar yıkılmıştır. Bu nedenle mihi-

rap nişinin tespiti mümkün olamamıştır¹⁹. İki yan duvarda tabhanelerin bitiminde olacak şekilde dışa açılan pencereler mevcudiyetini muhafaza edebilmiştir. Bu duvarların ortasında vaktiyle tespiti yapılan nişler bu kı-sımlarda duvarların çökmüş olması sebebiyle bugün anlaşılamamaktadır. Zeminin kare tuğlalarla kaplı olduğu bilinen mekânda mihrabın önünde ve batıdaki pencere önünde tahrip olmuş olmakla beraber kare tuğla döşeme-nin varlığı görülmektedir.

17- Cami mekânı (İznik Müzesi Arşivi 2022)

Dikine dikdörtgen planlı tabhanelerin zemin kotları farklıdır. Batıdaki tabhane kotu sofa zeminine yakın olup yaklaşık olarak 25-30 santim yukarıdadır. Doğudaki tabhanenin zemini ise batıya göre yaklaşık 40 santim daha yukarıdadır. Her iki mekânda güney yönde bozulmuş olmakla birlikte kare tuğla döşemeler bulunmaktadır²⁰. Doğu yöndeki tabhanenin doğu ve güney duvarında dışarıya açılan pencerelerin varlığı anlaşılamamıştır. Batı tabhanede

¹⁹ Orta aksta yer alması gereken mihrap nişinin formu 1963 ve 1964 yıllarındaki çalışmalarda da tespit edilememiştir. Ekrem Hakkı Ayverdi'nin çalışmasında plana ölçüsüz dikdörtgen bir niş işlenmiştir. Bunun için bkz. E. H. Ayverdi 1966: I/169. Nişin ölçülerinin verilmemiş olması tahmini olarak işlendiğini göstermektedir. Formun bu şekilde olması kuvvetli bir ihtimaldir. Bunun yakın bir benzeri İznik Nilüfer Hatun İmareti'nin cami mekânında bulunmaktadır.

²⁰ O. Aslanapa 1965: 31'de planda tabhane mekânlarının zemin kotunu +30 santim olarak işlemiştir. E. H. Ayverdi 1966: I/169'daki planda batı tabhanesini +0.15 olarak işlemiştir.

ise güneydeki duvarda pencere olması muhtemel bir açıklık seçilebilmektedir. Batı duvarında ise ortaya yakın konumda Oktay Aslanapa'nın kapı olarak düzenlendiğini belirttiği ve plana da bu şekilde işlemiş olduğu açıklık anlaşılır şekilde varlığını korumuştur. Oktay Aslanapa'nın plana işlediği batı duvarının güneyindeki pencere ise tam olarak anlaşılamamıştır. Ayrıca batı yöndeki tabhanenin batı duvarında bir adet mermer impost başlık tespit edilmiştir. Yaklaşık olarak 50 x 50 santim ölçülerinde kare olan üst kısmı dışa dönük olacak şekilde duvara yerleştirilmiş olan başlığın ortasında bir haç, köşelerinde de akant yaprakları kabartma olarak işlenmiştir. Başlığın Orta Bizans döneminden muhtemelen 9. yüzyıl sonrasına ait olduğu düşünülmektedir.

18- Doğu yöndeki tabhane mekânı (İzник Müzesi Arşivi 2022)

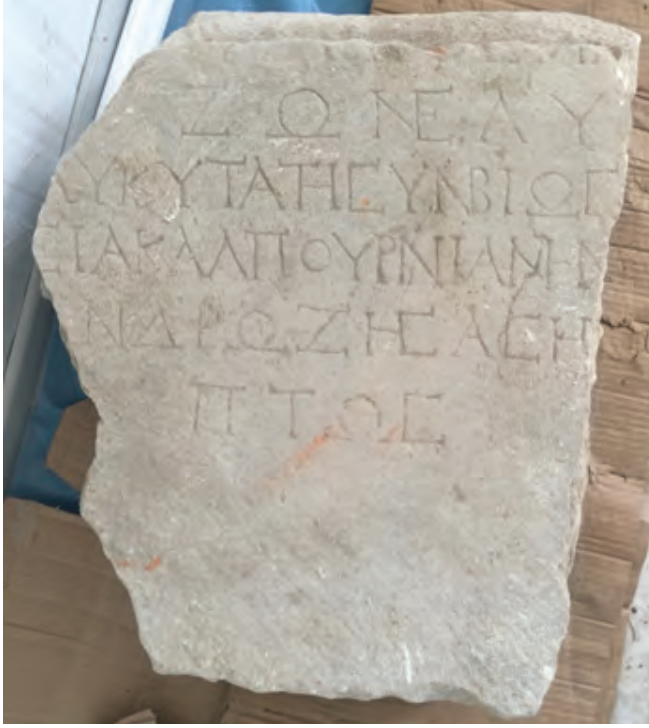
19- Doğudaki tabhanenin güneydoğu köşesinde açılan gözlem çukurunda tespit edilen temel ampatmanı (İzник Müzesi Arşivi 2022)

20- Batı yöndeki tabhane mekânı ve güneyindeki kare tuğla döşeme
(İznik Müzesi Arşivi 2022)

21- Batı yöndeki tabhanenin batı duvarında tespit edilen Orta Bizans
dönemi impost başlık (İznik Müzesi Arşivi 2022)

22- Batı yöndeki tabhanenin güney duvarı önünde tespit edilen M.S. II. Yüzyıla ait mezar steli (İznik Müzesi Arşivi 2022)

23- Batı yöndeki tabhaneye dıştan bitişen duvar (İznik Müzesi Arşivi)

24- Yapıda kullanılmış olan profilli devşirme parça (A.V. Çobanoğlu 2022)

25- Yapıda kullanılmış olan yeşil sırlı altıgen çini parçası
(A.V. Çobanoğlu 2022)

İznik Sultan Orhan Camii'nde Nisan – Temmuz 2022 döneminde gerçekleştirilmiş olan temizlik çalışmaları sırasında yapıda kullanılan altıgen çinilerden az bir miktar parçalar halinde ele geçmiştir. Oktay Aslanapa'nın çalışmasında da tespit edildiği gibi çiniler firuze ve değişen tonlarda mat yeşil sırlı olup bisküvi hamurları ile kalınlıkları farklıdır (yaklaşık 1 ve 1.5 santim). Çok sayıda değişik boy ve kalınlıkta tuğlalar, son cemaat yerine ait olduğu anlaşılan geometrik kompozisyonlu ajurlu mermer şebeke parçaları ve korkuluk babası yapının mimari ayrıntıları için önemli bulgulardır. Yapının planı, duvar işçiliği, dekorasyonunda çininin kullanımı, son cemaat yerine ait olduğu anlaşılan ajurlu şebekelerin kompozisyon düzeni ve işçilik detayları yakın çevrede dönemin mimarisi içinde de görülmektedir.

1335 tarihli İznik Sultan Orhan Camii'nde görülen ve tabhaneli / zaviyeli / ters T planlı / yan mekânlı / çok fonksiyonlu gibi isimlerle tanımlanan plan tipi daha sonra Bursa Orhan Camii (1339), İznik Nülüfer Hatun İmaret (1388), İznik Yakup Çelebi Zaviyesi/Camii (14. yüzyıl sonu), Bilecik Orhan İmaret (14. yüzyıl ortası), Balıkesir Yıldırım İmaret (1389)'nde devam ettirilmiştir. Bursa Yeşil Cami (1419) ile Bursa Muradiye Camii (1429) ise İznik Orhan Camii'nden sonra çininin kullanıldığı önemli yapılarıdır. Son cemaat yerinde kullanıldığı anlaşılan ajurlu mermer şebekelerin benzerleri ise İznik Yeşil Cami (1392) ve İznik Mahmud Çelebi Camii'nde (1443) görülmektedir.

İznik Sultan Orhan Camii'nin üst örtüsü hakkında elimizde somut bir belge mevcut değildir, 17. yüzyılın içinde kullanım dışı kalmaya başladığı anlaşılan yapı zaman içinde oldukça harap olmuştur. Oktay Aslanapa ve Ekrem Hakkı Ayverdi yapıdaki duvarların zayıflığını yapının özensiz ve acele ile tamamlandığı şeklinde değerlendirmiştir. Dikine dikdörtgen planlı mekânlarında üst örtünün kubbe ya da tonoz olamayacağı, Balıkesir Yıldırım İmaret'i'nin (1389) orta mekânında olduğu gibi iki yana eğimli bir çatı ile yapının üstünün kapatılmış olabileceğini belirtmektedir (O. Aslanapa 1965: 25; E. H. Ayverdi 1966: I/168).

2022 yılında yapılan çalışmada yapının temellerinde devşirme iri blok taşların kullanılmış olduğu görülmüştür. Temel duvarlarında görülen özenli işçilik yapının ele alınmasında itinalı yaklaşıldığını göstermektedir. Kireç harçla örülen duvarların bağlayıcılığı zamanla bozulmuş ve duvarların mukavemeti azalmıştır. Yapının yıkılması ve duvarların hızla yok olması kireç harcındaki pirizlenme sorunu ile alâkalı olmalıdır.

935 (1334-1335) yılında inşa edilmiş olan Orhan İmareti Camii, Osmanlı'da ele alınan tabhaneli / zaviyeli plan tipindeki ilk yapı olması açısından dikkat çekicidir. 20. yüzyılın ilk yarısında artık görülemeyecek derecede yok olan yapının 1963 ve 1964 kazılarında tespiti akabinde 1965 yılında Oktay Aslanapa tarafından yayınlanan makalesi ile tanınır olmuştur. Uzun yıllar kaderine terk edilmiş olan yapı hızlı bir yok oluş süreci içinde iken bu defa gelecek kuşaklara aktarılması yönünde başlatılan çalışmalar neticesinde 2022 yılında yapılan temizlik çalışmalarıyla daha detaylı tespitlerle rölövesi güncellenmiştir. Önceki tespitlere ilave edilecek olan güncel veriler sayesinde yapılacak olan restitüsyon çalışmaları daha sıhhatli olabilecektir.

SEÇME KAYNAKÇA

Aslanapa, Oktay (1965). “İznik’te Sultan Orhan İmarek Camii Kazısı (2-12 Temmuz 1963 – 9-17 Temmuz 1964)”, *Sanat Tarihi Yıllığı*, I, s. 16-38.

Aslanapa, Oktay (2004). “İznik’te Türk Mimari Eserleri”, *Tarih Boyunca İznik*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s. 223 – 234.

Ayverdi, Ekrem Hakkı (1966). *Osmanlı Mimarisi’nin İlk Devri*, I, İstanbul: Fetih Cemiyeti Yayınları.

Budak, Ayşe (2016). “İmarek Kavramı Üzerinden Erken Osmanlı Ters T Planlı Zaviyeleri İle Aşhanelerin İlişkisi: Osmanlı Aşhanelerinin Köküne Dair Düşünceler”, *METU, JFA*, 33/1, s. 21-36.

Demiriz, Yıldız (1979). *Osmanlı Mimarisinde Süsleme I*, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Evliya Çelebi (1314). *Seyahatname*, III, İstanbul:

Evliya Çelebi (1970). *Seyahatname*, 3, (Çev. Z. Danışman), İstanbul:

Eyice, Semavi (1963). “İlk Osmanlı Devrinin Dini-İçtimai Bir Müessesesi, Zaviyeler ve Zaviyeli Camiler”, *İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi Mecmuası*, XXI/1-4 den ayrı basım, İstanbul: İktisat Fakültesi Yayını. s 1-80.

Goltz, Colmar von der (1896). *Anatolische Ausflüge. Reisebilder*. Berlin:

Otto-Dorn, Katharina (1941). *Das İslamische İznik*, Berlin: İstanbul Alman Arkeoloji Enstitüsü Yayını.

Ötüken, Yıldız ve diğerleri (1986). *Türkiye’de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler*, IV, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayını.

Papadopoulos Khrysostomos (1914). “He Nikaia hetoi monographia istoriki, arkhaiologike, palaiographike kai ekklesiastike tes poleos tavtes”, *Ho en Konstantinopoleos Hellenikos Philologikos Syllogos*, 33, s.143.

Tüfekçioğlu, Abdülhamit (2021). *Erken Dönem Osmanlı Mimarisinde Yazı*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları,